

RÜSÛM-I ÖRFİYE

Ünal TAŞKIN*

Özet

Osmanlı Devleti, fethettiği yerlerdeki kanun ve nizamlara müdahale etmedi. Bunlar arasında bir takım vergi kalemleri de bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde halktan üç başlık altında vergi alınıyordu. Örfî vergiler, bu vergilerden biriydi. Bu çalışmada, örfî vergiler hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Sözcükler: *Osmanlı Devleti, Örf, Vergi*

Abstract

Places conquered by the Ottoman Empire did not interfere with the laws and regulations. Among these, there were also a number of tax items. Tax was collected from the people in the Ottoman Empire under three categories. Traditional taxes (Rüsum-ı Örfiye), was one of these taxes. In this study, information will be given about the traditional taxes.

Keywords: *Ottoman Empire, Tradition, Taxes*

Giriş

Sanayi Devrimi öncesi bütün devletler, büyük oranda toprağa bağlı bir ekonomik etkinlik sergilemektedir. Dolayısıyla klasik dönem devlet mekanizmasının işlerlik kazanabilmesi için birtakım maddi imkânlar ihtiyacı duyulmuştur. Bu maddi imkânlar, çoğu zaman hükmedilen sahanın iktisadî durumuyla yakından ilgilidir. Toprağa bağlı ekonomik faaliyet, aynı zamanda topraktan elde edilen üretime bağımlı bir yönetici sınıfın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Para ekonomisinin tam olarak gelişmediği bu devirlerde, egemen sınıfın otoritesini temsil eden memur sınıfının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-Posta:
unaltaskin@hotmail.com

Rüsûm-ı Örfiye

bir sistem gelişmiştir. Bu sistemde, devlet hizmetinde olan memurların maaşları karşılığı olarak görev yaptıkları bölgeden bir kısım gelirler, bu kişilere aktarılmıştır. Yani klasik dönem devletleri, hizmet erbabına merkezden ödeme yapmak yerine, memurlarına kendi maaşlarını, görev yaptıkları bölgeden toplama hak ve yetkisini vermiştir. Bu durum, küçük farklılıklar hariç tutulursa, bütün klasik dönem devletleri için geçerlidir.

Osmanlı devletinde de mevcut anlayış bu durumdan çok farklı değildir. Dirlik adı verilen sistem etrafında şekillenen hâkim sınıf-üretici sınıf ilişkisi, devlet işleyişinin aslî unsurudur. Hâkim sınıfın gücünü koruma endişesi aynı zamanda üretimin çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Toplumsal artı ürün adı verilen tüketilebilenden fazlasını üretmek, hâkim unsur ile üretici arasındaki döngünün nasıl ve ne şekilde olacağını belirleyeceğinden oldukça hayati bir meseleyi oluşturmaktadır. Büyük ölçüde toprak işletim tarzını kendinden önceki devletlerin tecrübelerden faydalanarak oluşturan Osmanlı devletinin ekonomik olarak temel amacının bu olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Bu durumu adına tahrir denilen ve bir nevi gelir miktarının belirlenmesine yönelik kayıtlardan anlamak mümkündür. Tahrir defterleri incelenirse, içindeki kayıtların malî kaygılar taşıdığı söylenebilir.

Osmanlı Devletinde vergiler şer'î ve örfî olarak iki başlık altında toplanmıştır. Ancak devletin toplumdaki aldığı vergiler üç büyük bölüme ayrılmaktadır¹.

- Rüsûm-ı Şer'îye (Zekât, Haraç, Öşür, Cizye vb.)
- Rüsûm-ı Örfiye (Çift, İспенç, Arus, Cürüm, Cinayet vb.)
- Avarız-ı Divaniye ve Tekâlif-i Örfiye (Avarız Akçesi, Nüzul Bedeli, Sürsat vb.)

Osmanlı devletinde Şer'î vergiler denilince, esasında devletin sayılan arazinin ekilmesi suretiyle mahsulünden yahut otu veya suyu sayesinde elde edilen diğer hayvan mahsulü gibi gelirlerden çiftçinin icar bedeli olarak ödediği vergi akla gelmektedir². Şer'î vergiler beytülmalin yani devlet hazinesinin geliri sayılıyor ve şer'î hükümler çerçevesinde talep ediliyordu. Burada hemen şunu da ilave etmek gerekmektedir ki, İslam siyasi bir çevrede ortaya çıktığından, kendinden önceki din ve toplumlarda uygulanan birtakım vergilerle karşılaşmıştı. Bu açıdan bakıldığında İslam vergi sistemi de birdenbire ortaya

¹ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1560)*, Ankara, 1990, s. 178.

² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I, Ankara, 1999, s. 409.

Rüsûm-ı Örfiye

çıkmamış, sonraki dönemlerde müesseseleşmiştir³. Hatta temel vergilerden biri olan cizye bile hicretin 9. yılında alınmaya başlanmıştır⁴. Genellikle halkın ürettiği mamullerden, özellikle de hububattan alınan öşür adlı vergi şer'i vergilerin genel çerçevesini oluşturmaktadır. Tarımsal üretim dışında da talep edildiği olmuştur. Esasında ortaçağdan beri Müslüman ve Hıristiyan dünyanın aşına olduğu bir vergi olan öşür, İslamiyetin ilk yıllarından itibaren bütün İslam devletleri tarafından alındığı için şer'i olarak kabul edilmiştir. Osmanlı hukukçularına göre öşür, harac-ı mukasemedir. Yani devletin talep ettiği öşür, toprakların asıl sahibi devlet olduğundan, kiracı olarak kabul edilen halk ile elde edilen geliri bölüşme hakkıdır⁵.

Örfi vergiler ise hükümeti oluşturan bütün hizmet kişilerinin görev harcamalarının reayaca ödenmesidir⁶. Zekât, Cizye, Haraç ve Öşür gibi şer'i olarak kabul edilenler dışında, talep edilen vergiler bu gruba girerdi. Bu vergilerin miktarı ve türü, Osmanlı sancaklarının her biri için ayrı ayrı düzenlenen kanunnamelerde farklılık arz edebilirdi. Zira her bölgenin iklimi, bitki örtüsü, hayvan yetiştirme şartları birbirinden farklı yaşam şekillerinin ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bu durumda her sancak için ayrı bir vergilendirme usulü ortaya çıkabiliyordu. Örneğin *Ricaliyeye*, sadece Nablus ve çevresinde görülen bir vergi kalemi olarak kalmıştır⁷.

Buna benzer vergiler, Osmanlı vergi sistemi içinde ülkenin genelinden değil belli bölgelerinden alınmaktaydı. Zamanla bu vergilerin bazılarının yerlerini, Osmanlı vergi sistemi içindeki vergiler almıştır. Mesela, Filistin bölgesinde Memlûklü ve Eyyûbî döneminden beri alınagelen *adet-i devre*, *himaye*, *mal-ı sultan* gibi vergiler, Osmanlı hâkimiyeti tesis edildikten sonra belli bir süre yürürlükte kalmış fakat daha sonra kaldırılmıştır⁸. Yine Trablusşam'da *dirhemü'r-ricâl* adı verilen ve Nusayrîlerden alınan vergi, bu çerçevede değerlendirilebilir⁹.

Avarız vergileri ise divanın kararı ve padişahın emriyle olağanüstü hallerde toplanan vergilerdi. Başlangıçta yalnız harp zamanlarındaki ihtiyacı

³ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul, 1977, s. 27.

⁴ Celal Yeniçeri, *İslamda Devlet Bütçesi*, İstanbul, 1984, s. 32-33.

⁵ M. Ali Ünal, "Öşür", *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011, s. 534.

⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, II, Ankara, 1990, s. 190.

⁷ *BOA, TD, 1038*.

⁸ *BOA, TD, 427; BOA, TD, 1038*.

⁹ Enver Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablusşam (1516-1579)*, Ankara, 2012, s. 274-275.

karşılmak için alınmışken sonra ulufe dağıtılması gibi sebeplerle hazinenin düştüğü sıkıntıları hafifletmek üzere de toplanmıştır. Esasen II. Bayezid devrinde İmdadiye-i Seferiyye¹⁰ adıyla başlatıldığı söylene de I. Murad devrine ait dönemde de fiilen bulunduğu söylenmektedir¹¹. Ordunun ihtiyacı için lazım gelen harp malzemesini ve orduya yardımcı kuvvetleri temin etmek, amele, araba ve hayvan bulmak, muayyen zahireyi götürüp satmak (sürsat), avarız akçesi yahut avarız bedeli akçe namı altında para ile seferin idare masraflarına iştirak etmek belli başlı avarız vergilerinden sayılmaktaydı¹². Avarız vergileri aynı olarak, hizmet olarak veya bedel olarak toplanmaktaydı. Yukarıda da izah ettiğimiz üzere, avarız grubu vergiler zamanla örfî yani geleneksel bir hal almıştır.

Bu saydıklarımıza Mustafa Akdağ'ın eklediği, kanun ve nizam dışı olmakla beraber, genç hükümdardan başlamak üzere devlet ricali ve yüksek memurlarca kabul edilen fakat mecburi olduğundan vergi olarak kabul edilmesi gereken hediyeler de gösterilebilir¹³. Bu durumda örfî çerçeveye biraz daha genişlemektedir.

Buraya kadar genel bilgilerden sonra Rüsûm-ı Örfiye içerisinde değerlendirilen vergilerden bazıları üzerinde duracağız.

Çiftlik, Çift-hane Sistemi, Hane ve Buna Bağlı Bir Kısım Ödemeler

Çiftlik, bir çift öküzle sürülebilecek büyük toprak parçalarını ifade eden bir kavramdır. Önceleri tımar sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları büyük ziraî işletmeleri ve malikâneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır¹⁴. Çiftlik (Balkanlarda Baştina¹⁵) olarak adlandırılan arazi imparatorluğun her yerinde aynı büyüklükte olmayıp toprağın verimliliği merkeze alınarak, değişik ölçülerde reaya denilen halka, işletilmesini sağlamak amacıyla veriliyordu. Bu miktarlar genellikle 60-150 dönüm arasında olmakla birlikte arazinin fizikî yapısından kaynaklı durumlarda 180 dönüme kadar çıkabiliyordu. Osmanlı reyası, kendisine tevzii edilen ve

¹⁰ Z. Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, s. 155.

¹¹ M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I, s. 412.

¹² Ömer Lütfi Barkan, "Avarız", *İA*, II, Ankara, 1979, s. 14.

¹³ M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I, s. 407.

¹⁴ Ünal Taşkın, "1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/2, Spring, S. 2, www.turkishstudies.net, (Ed. Prof. Dr. Gürer Gülsevin- Dr. Mehmet Dursun Erdem), s. 634.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. F. Emecen, "Baştina", *DİA*, IV, İstanbul 1992, s. 135-136.

tasarruf ettiği bu çiftlikler karşılığında çift resmi denilen bir vergi verirdi. *Çift-hane sistemi* adı verilen bu üretim tarzında asıl mesele, üretici birim olan ve hane kavramıyla ifade edilen ailenin bir nevi işletmecilik yapmasıydı. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta reayanın evli olmasıdır. Evli olmayan hane sayılmadığı gibi tasarrufuna çiftlik de verilmemektedir.

Çiftlik reayanın faal olduğu ana üretim mekanizması veya temel birim olduğundan parçalara bölünmesi yasaklanmıştı. Uygulamada devlet toprağı reayaya tapu bedeli ile daimî ve ırsî olarak vermiş olmasına rağmen çiftlik sahibi arkasında birkaç oğul bırakarak ölse bile oğullar toprağın tasarrufunu topluca üstlenmek durumundaydı¹⁶. Yani çocuklar ırsiyetten kaynaklı bir bölüşüme gidemezdi. Bir çiftlik en fazla ikiye bölünebilirdi ve bu gibi yerler çiftliğin yarısı anlamına gelen *nim-çift* veya tek öküzle sürülebilecek manasında *öküzlük* kavramıyla ifade edilirdi¹⁷. Bu türden arazilerden bedel olarak çift resminin yarısı talep edilirdi.

Çift-hane sistemi, Osmanlı öncesi birçok devlet tarafından kullanılmıştır. Osmanlı çift resmi, Sasanî, Roma ve Bizans devletlerinde var olan benzer vergilerin farklı adlandırılmasından ibarettir. Osmanlı Devleti'nde reayadan alınan Resm-i Çift, bölgesel farklılıklar olmakla birlikte, 22-60 akçe arasında bir miktarı ifade ediyordu¹⁸.

Osmanlı coğrafyasında farklı bölgelerde benzer birtakım vergilendirmeler de vardır. Mesela, Hane akçesi, Hane Filorisi, Hane-şumar gibi vergiler, temelde hane kavramı çerçevesinde değerlendirilmişlerdir. Bunların bir kısmının Osmanlılar tarafından devam ettirilmesinde herhangi bir sakınca görülmemiş fakat bir kısmı ise uygulamadan kaldırılmıştır.

Hane kavramı çerçevesinde değerlendirilecek diğer bir grup ise Bennak veya Benlak olarak adlandırılan kesimdir. Bunlar çiftliği olmayan evli raiyetler olup nim-çiftten daha az bir yeri ekip biçebilirlerdi. Bennaklar, Ekinlü ve Caba (Kara) Bennak diye iki ayrı şekilde adlandırılırlardı. Ellerinde yarım çiftten az

¹⁶ Ü. Taşkın, "1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili", s. 635.

¹⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir, 2000, s. 118.

¹⁸ Çift resmi miktarları için bkz. Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1999, s. 168; Feridun Emecen, "Çift Resmi", *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 310; Ö. L. Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar I*, İstanbul 1943, s. 327; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Re'ayadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜDTCFD*, V (Ankara, 1947), s. 483-51; Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", *Belleten*, XXIII/92 (Ankara, 1959), s. 575-610.

Rüsûm-ı Örfiye

bir arazi bulunan bennâklar, ekinlü bennâk diye anılırdı. Bunlar ekip biçtikleri arazinin iki dönümüne bir akçe öderlerdi. Bu rüsûm 12 akçe olan bennâk resmini aştığı zaman, kendilerinden bennâk resmi yerine resm-i dönüm adı altında bir vergi tahsil edilirdi. Caba Bennâklar ise tapu ile tasarruf edilmiş toprakları olmayan evli reayaydı. Bunlar genellikle başkalarının tapulu topraklarında işçi olarak çalışırlar yahut sipahiden tapusuz olarak toprak alıp işlerler, bunun için dönüm resmi öderlerdi¹⁹

Diğer yandan devletin her tarafında uygulanmamakla birlikte sadece Hıristiyanlardan hane başına talep edilen ve İспенçe resmi adı verilen bir vergi bulunmaktadır. Bu vergiye dair en eski kayıt, I. Bayezid dönemine kadar uzanır ve evli hane sahibi gayrimüslim erkeklerden alınan 25 akçelik bir vergidir²⁰. Bu miktar Fatih Kanunnamesi'ne göre de aynı olup, her evli gayrimüslimden 25 akçe ispençe alınacağı, ayrıca yanında bulunan yetişkin erkek evladından aynı miktarın talep edileceği, çiftliği olmayan dul kadınların ise 6 akçe vereceği belirtilmiştir²¹. İспенçe resminin Müslümanlardan alınan resm-i çifte karşılık geldiği söylendiği gibi bennâk resmine karşılık geldiği de ifade edilmiştir. İспенçe resmini ödemekle mükellef olanların vasıfları hakkında kesin bir tanım yoktur. Birçok yerde evli olup olmadığına bakılmaksızın her gayrimüslim reayadan alındığı halde, bazı yerlerde sadece evli olan gayrimüslim erkeklerden alınmıştır. Ancak bu resmin alınması için reyanın 300 akçelik menkul bir mala sahip olması şartı vardır²².

Macaristan'da "kapu resmi" adı altında yılda iki kez 25 akçelik taksitlerle toplanan bir vergi kalemi Osmanlı mali dünyasında olmakla birlikte, Fekete bu vergi kaleminin cizye, haraç, avarız veya resmi flori ile alakalı ispenç olduğunu yazmaktadır²³. Fakat İnalçık eski Macar vergisi olan kapu vergisinin ispençe'ye benzetilerek Osmanlı örfî vergileri arasına katılmış şekli olduğunu aktarmaktadır²⁴.

¹⁹ Ü. Taşkın "1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili", s. 636.

²⁰ Halil İnalçık, "İспенçe", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001, s. 177.

²¹ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987, s. XXXII-XXXIII.

²² Ü. Taşkın, "1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili", s. 637.

²³ L. Fekete, *Türk Vergi Tahrirleri* (çev.: Sadrettin Karatay), *Bellekten*, Ankara 1947, XI/ 42, s. 313.

²⁴ H. İnalçık, "Raiyyet", s. 606.

Rüsûm-ı Örfiye

XVIII. yüzyılda ispençe'nin cizyeden sonra ikinci bir baş vergisi olduğu öne sürülerek kaldırılması yoluna gidildi. Ancak bu kez Osmanlı hukukçuları ispençe'yi çift resmine kıyasla şer'ileştirdiler²⁵.

Hane ile bağlantılı bir diğer vergi kalemi, Resm-i Kışlakçıyan'dır. Resm-i Duhan, Resm-i Tütün ve Tütüncek olarak da bilinir. Bir sipahinin toprağına geçici bir süre için, genellikle kışlamak üzere, gelen fakat ziraatla uğraşmayan kimselerden alınırdı. Eğer bunlar ziraat ederlerse resm-i zemin verirlerdi. Genellikle evlilerden 6 akçe, bekârlardan (mücerred) Resm-i Dûd adıyla 3 akçe alındığı görülmektedir²⁶. Ancak esas olan ev tütüren yani evli olanın bu vergiyi vermesidir. Bu vergiyi vermekle mükellef tutulanlar oturdukları köyde 3 yıl ve daha fazla kalırlarsa artık bu vergiyi değil bennâk resmini öderlerdi. Eğer arazi tasarruf edip öşürlerini verirlerse bu vergiden kurtulurlardı²⁷.

Bunlar dışında Osmanlı toplumunda kendi kendine yeten fakat evli olmayan kimseler bulunuyordu ki, bunlara bekâr anlamına gelen mücerred deniyordu. Mücerredler babalarının hanesinde oturur fakat *ataları hizmetinde olmayıp kendi öz kârlarında* bulunurlardı. Resm-i mücerred adı verilen bir vergiyi ödemekle mükellef olan bu kişilerin, bulûğ çağına ermiş ve bir iş tutabilme gücüne sahip olmaları gerekmektedir. Bunlar toprak işçisi olarak veya başkalarının arazisini kiralayarak kazanç sağlama yoluna giderlerdi. Genellikle devletin her yerinde mücerred resmi 6 akçe idi²⁸.

Bazı bölgelerde reayaya, sipahiye karşı birtakım sorumluluklar yüklenebiliyordu. Mesela, ırgatlık köylünün sipahiye yapacağı hizmet, ırgatlık resmi adı altında hizmet süresinin paraya tahvil edilmiş şekli olarak karşımıza çıkmaktadır²⁹. Bu durum, XVI. yüzyıl kanunnamelerinde “*üçer günlük Irgadiye dahi alınır imiş, üçer gün hizmet ederlermiş, nefer başına on ikişer ırgadiye dahi alurlar imiş*”³⁰ gibi ibarelerden anlaşılmaktadır. Adet-i Irgadiye Uzun Hasan döneminden beri, belki de daha önceleri Doğu Anadolu'nun birçok yerinde bir gün, üç gün veya dört gün gibi farklı şekillerde hizmet veya nakdî

²⁵Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayri Müslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar”, *Belleten*, Ankara 1991, CLV/213, s. 387.

²⁶ Ü. Taşkın, “1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili”, s. 640.

²⁷ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, V, İstanbul, 1992, s. 217, 448, 539.

²⁸ Ü. Taşkın, “1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili”, s. 636-637.

²⁹ Orhan Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997, s. 295-296.

³⁰ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, III, s. 227, 253, 283.

olarak alınmıştır³¹. XVI. yüzyılın ortalarından sonra evli olan, Müslim-gayrimüslim bütün raiyetten 6 akçe olarak tahsil edilmeye başlanmıştır. Ancak farklı uygulamaları da görebilmekteyiz. Mesela, Adilce vaz'da vergi mükellefi olan gayrimüslimlerden 6 akçe olarak toplanmasına rağmen Müslüman reayadan bu ad altında bir vergi toplanmamıştır³².

Yine Adet-i Hime (Odun Vergisi), Adet-i 'Alef (Yem Vergisi), Resm-i 'İdiye, Resm-i Nayıbcelik gibi bir kısım vergi kalemleri belirli bölgelerde reayadan talep edilen hizmetlerin nakdî karşılığı olarak alınagelmiştir³³.

Osmanlı devletinde ayrıcalıklı kabul edilen, daha doğru bir ifadeyle devlet nezdinde imtiyazlı kimseler bulunmaktaydı. Bu şahıslar bir kısım vergilerden muaf tutulmakla birlikte, makamlarına binaen bir miktar ödeme yaparlardı. Mesela, Güney Batı Sırbistan'da yaşayan Martaloslar'dan Filuri adı altında 50-150 akçe arasında bir vergi alınır³⁴.

Bunların yanı sıra üretim tesislerine sahip şahıslardan da belli oranlarda vergi talep ediliyordu. Mesela, Antakya'nın, *Karlık* ve *Sorkun* adlı iki mezrası karlık olarak kullanılmakta olup, bu mezarlarda kesinlikle ziraat yapılmaz, kar basan kimseler, karlıkların kirası olarak maktu' 700 akçe vergi öderlerdi³⁵.

Yine üzüm, susam, zeytin v.b şeylerin sıkıldığı atölyeler olan ma'saralardan genelde 12 akçe vergi alınıyordu. Ancak ma'saralarda sıkılan ürünün cinsi bu verginin miktarının belirleyicisiydi. Temel tüketim malzemelerinden olan unun elde edilmesi için kullanılan değirmenlerden de belli oranlarda vergi alınıyordu. Resm-i asiyab veya resm-i tahun olarak da bilinen değirmen resmi, tam yıl çalışan değirmenlerin her taşı için 60 akçe, yarım yıl çalışan değirmenlerin her taşı için ise 30 akçeydi³⁶.

Hayvanlar Üzerinden Alınan ve Hayvancılığa Bağlı Ödemeler

Osmanlı Devletinde hayvanlar çatal tırnaklı ve bütün tırnaklı olarak iki sınıfta incelenmektedir. Çatal tırnaklılar et, yün, kıl, süt ve derilerinden istifade edilen her cins ağnam, sığır ve canavardır. Dolayısıyla üretime dönük bu sınıf, vergilendirmeye tabi tutulmuştur. Bu sınıf içinde büyük oranda ağnama başvuruluyordu. Ağnam grubu, kıvırcık, karaman, dağlıç, tiftik ve kıl olmak

³¹ Mehmet Ali. Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı(1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 154.

³² O. Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, s. 296.

³³ M. Ali. Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı(1518-1566)*, s. 136.

³⁴ Milan Vasiç, "Osmanlı İmparatorluğunda Martaloslar", *İÜ Tarih Dergisi*, S. 31, 1978, s. 57.

³⁵ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003, s. 255.

³⁶ Ünal Taşkın, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, Elazığ, 2011, s. 155-156.

Rüsûm-ı Örfiye

üzere beşe ayrılırdı. Bu gruptan alınan vergi genel olarak adet-i ağnam olarak biliniyordu. Adet-i Ağnam, Resm-i ğanem, koyun resmi ve Arap coğrafyasında ise resm-i ma'ze (keçi)³⁷ gibi isimlerle anılan bu verginin miktarı bazı küçük farklılıklar dışında devletin bütün bölgelerinde 2 veya 3 koyuna 1 akçeydi. Adet-i Ağnam merkez hazineye ait bir vergi olmasına rağmen tımar kesiminde talep edilen vergi dirlik sahiplerine aitti. Padişah veya vezir haslarında 1 koyundan bir akçe, diğer tımar ve zeametlerde, beylerbeyi ve sancakbeyi haslarında ve vakıflarında 2 koyuna 1 akçe alınmaktaydı. Bazı hizmet erbabı bu vergiden tamamen muaf tutulduğu gibi bazıları da kısmen muaf sayılmışlardır. Sadat, mansıp sahipleri, padişah kulları ve askerî sınıf muaf olanlardır. Bunların da 150 koyundan fazlası bu vergiye tabiydi³⁸.

Ağnama bağlı vergiler, çeşitlilik arz ediyordu. Mesela, Yeniçerilik ve tımarlıların ilgasından sonra *asakir-i mansure* adı ile oluşturulan ordunun et ihtiyacını karşılamak üzere Ondalık ağnam resmi diye ayrı bir vergi kalemi teşkil edilmiştir. Bazı yerlerde aynen, bazı yerlerde ise nakden alınmaktaydı. Daha sonraları aynen alımdan vazgeçilmiş ve bedel olarak beş kuruş alınmıştır³⁹.

Yine hayvan bakıcılığı, nakliyatı, kesimi ve satımı gibi durumlar da vergi verilmesini gerektiren hallerdendi. Bazı bölgelerde reaya kış aylarında Ekrad beylerinin at ve katırlarına bakıcılık yapıyordu. Bu durumda bakıcılık eden reayanın bağlı bulunduğu sipahi, at ve katır sahiplerinden bu hizmetin karşılığında bir miktar ödeme talep ederdi. Mesela, 1571 yılında Hakkâri'ye bağlı Çoğ köyünde 400 akçelik bir geliri vardı⁴⁰. Selamet akçesi, toprakbastı parası veya tırtıl bacı, koyun veya keçi sürülerinin derbent, geçit ve iskelelerden geçişi sırasında alınan bir vergiydi. Daha ziyade İstanbul'un et ihtiyacını karşılamak için getirilen sürülerden alınıyordu⁴¹. Şehir ve kasabaların dışında inşa edilmiş bulunan salhanelerde (kesimhane) boğazlanan hayvanlardan dolayı alınan vergiye zebiha resmi⁴² adı veriliyordu. Pazara getirilip satılan hayvandan

³⁷ BOA, TD, 427; BOA, TD, 300; BOA, TD, 559; BOA, TD, 686.

³⁸ Ünal Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Hayvanlardan Alınan Vergiler", *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri 30 Mart-1 Nisan 2006*, (edt: Abdullah Özen), Elazığ 2006, s. 233.

³⁹ Ü. Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Hayvanlardan Alınan Vergiler", s. 233.

⁴⁰ O. Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, s. 300.

⁴¹ Ü. Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Hayvanlardan Alınan Vergiler", s. 235.

⁴² Dem resmi, balta resmi, serçin, derçin resmi, zephiye, mürde bacı; domuz salhanelerinden alınan ise resm-i bujik olarak bilinir.

Rüsûm-ı Örfiye

ise alış-satış bedeli olarak, ağnam bacı⁴³, avâid resmi⁴⁴ veya ayak bacı⁴⁵ adı verilen bir vergi alınmıyordu.

Bazı durumlarda sürülere bağlı olarak talep edilen vergi kalemleri mevcuttu. Mesela, Yaylak–Kışlak Resmi, Ağıl Resmi, Boncuk Resmi⁴⁶ sürülere bağlı olarak alınan vergilerdendi. Yaylak resmi kaynaklarda şanu'l mera, resm-i mera'i, otlak resmi, yatak resmi ve resm-i çerâgâh olarak da geçmektedir. Sürülerini başka tımar sahibinin tımarında otlatan veya miri yaylaklarda, yaylatan sürü sahipleri veya göçebe kabilelerden yılda bir defa olmak üzere, bazı yerlerde 17 akçe bazı yerlerde vasat koyundan 15 akçe, ednâdan 10 akçe, âlâsından 20 akçe ve bazı yerlerde ise sürü başına 1 koyun olarak alınırdı. Bazen de Arnavid Sancağında olduğu gibi sürünün durumuna bakılmaksızın sadece 20 akçe alındığı görülebilir⁴⁷. Kışlak resmi ise köm'de kışlayan koyun ve davar sürülerinden alınan aynı mahiyetteki resimdir. Bu vergi sadece köm'de kışlayan hayvanlardan alınmakta köy içinde kışlayanlardan alınmamaktadır⁴⁸.

Koyun ve keçiye sahip olan reaya ağıl hakkı ödemek durumundaydı. Ağıl resmi bazı yerlerde kışlak resmiyle birlikte addedilmiştir. Mesela Kemah Kanunnamesinde kışlandığı takdirde “yatak resmi” diye her sürüden orta halli bir koyun alınması kaydolunmuştur. *Çit parası* diye de bilinen bu vergiyi sipahi alırdı. Ama bir köye ağıl resmi yazılmamışsa mirî için tahsil edilirdi. Bu verginin alınma miktarı her 300 koyuna 5 akçedir. Bazen bunun yerine 1 koyun veya kuzu verildiği de olurdu. Diğer yandan Kütahya Kanunnamesinde herhangi bir açıklama yapılmadan ağıl resminin miktarı 3 akçe olarak kaydolunmuştur⁴⁹.

Sığır grubundan alınan vergiler, Resm-i Mevaşi, Resm-i Camus ve Resm-i Manda adlarıyla talep ediliyordu. Mevaşi, manası biraz geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevaşi ile kastedilen şey ağnam grubunda değerlendirilecek hayvanlar olduğu gibi taşımacılıkta kullanılanlar da olabilirdi. Nitekim Kerkük'te her dişi eşekten 2,5 akçe, her dişi koyundan 1 akçe

⁴³ Z. Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, s. 120.

⁴⁴ Ömer Şen, *Osmanlı Panayırıları (18.-19. Yüzyıl)*, İstanbul, 1996, s. 89.

⁴⁵ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, III, s. 110.

⁴⁶ Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Suriye’de Yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri”, *FÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, II/2, Elazığ, 2002, s. 338.

⁴⁷ Ü. Taşkın, “Osmanlı Devleti’nde Hayvanlardan Alınan Vergiler”, s. 234.

⁴⁸ Mehmet Ali. Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı(1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 112.

⁴⁹ Ü. Taşkın, “Osmanlı Devleti’nde Hayvanlardan Alınan Vergiler”, s. 234.

Rüsûm-ı Örfiye

oranlarında tahsil edilmiştir. Ancak kanunnamelerde karşımıza çıktığı şekliyle inek ve düğe üzerinden tahsil edilen bir vergi olduğunu söyleyebiliriz⁵⁰.

Camus veya Manda⁵¹ resimleri ise adlarından anlaşılacağı üzere manda yetiştiriciliğine uygun yerlerde, yetiştirilen hayvanlar üzerinden talep edilmekteydi. Diyar-ı Arab'da, bazı yerlerde 12 akçe bazı yerlerde ise 6 akçe olarak tahsil ediliyordu. Fakat bu oran devletin her yeri için aynı değildir. Bölgesel özelliklere bağlı olarak farklı oranlarda tahsil edilmiştir⁵². Diğer yandan hiç toplanmayan yerler de vardı⁵³.

Canavar olarak bilinen domuzdan, Bidat-i Hinazır veya Canavar resmi adıyla vergi alınıyordu. Sürü halinde beslenen domuzlardan her iki domuz için bir akçe, evde beslenenlerin her birinden 1 akçe olarak tahsil edilen bu vergi, harman vaktinde toplanırdı⁵⁴.

Bütün tırnaklılar ise at, beygir, katır ve merkeptir. Deve de taşımacılıkta kullanıldığından bu sınıfta kabul edilmektedir⁵⁵. Bütün tırnaklılar genel itibariyle hizmet alınan sınıfı oluşturduklarından birkaç istisna dışında vergi talep edilmeyen sınıfı oluşturuyordu. Bu istisnalardan biri, Baha-i Esb'dir. Memlukululardan intikal eden şekliyle Suriye'de, Salur Türkmenleri üzerinde uygulanan bu vergi, 4 baş at ya da karşılığı olarak 4.000 akçe miktarı ifade ediyordu⁵⁶. Diğer yandan 1879 yılındaki bütçe zaruretinden dolayı devlet, develerden de vergi alınmasını kararlaştırmıştır. Vedi resmi olarak tahsil edilen bu verginin onar kuruş olarak toplanmasına karar verilmiştir⁵⁷.

Bunların yanı sıra Arıcılık, İpekböcekçiliği ve Balıkçılık vergi talep edilen diğer hayvancılık faaliyetleriydi. Resm-i kevvare, resm-i kovan, resm-i asel, resm-i zenburiye, öşr-i petek, resm-i nahl gibi adlarla anılan arıcılığa bağlı vergi, reyanın elinde bulunan arı kovanlarının mahsulünden bazı yerlerde bal olarak bazı yerlerde akçe olarak alınıyordu. Reaya arılarını beslemek için kendi tabii olduğu tımarın dışında başka sipahinin tımarı arazisine giderse, resmin yarısını reyanın kayıtlı olduğu sipahi, diğer yarısını ise arıların otlandığı tımarın sipahisi veya kovan resmini reyanın kayıtlı bulunduğu tımar sahibi,

⁵⁰ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, III., s. 180, 196, 201.

⁵¹ Göknur Gögebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası(1516-1560)*, Malatya, 2002, s. 351.

⁵² Yusuf Halaçoğlu, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (Kozan) Sancağı", *İÜ Tarih Dergisi*, S. 32, 1970, s. 882.

⁵³ *BOA, TD, 300*, s. 1, *BOA, TD, 686*, s. 4.

⁵⁴ Ü. Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Hayvanlardan Alınan Vergiler", s. 238.

⁵⁵ Z. Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, s. 110.

⁵⁶ E. Çakar, "XVI. Yüzyılda Suriye'de Yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri", s. 340.

⁵⁷ Z. Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, s. 179.

otlak resmini de (arı otlağı) kovanların bulunduğu tımar sahibi alırdı. Resm-i harir ve resm-i gögöl⁵⁸ olarak da bilinen ipek vergisi, ipekböceği kozaları üzerinden alınan bir vergiydi. Verginin oranı, mahsulün %10'u ile %50'si arasında değişmekteydi. Satıcı kozaları pazara getirip satmak istediği zaman, hemen cins ve miktarı tespit edilerek tahsilâtı yapılırdı⁵⁹. Bazı bölgelerde ipek üretimi için hazırlanmış tezgâhlar vardı ve bu yerler ipek dolabı olarak adlandırılıyordu. Mesela, Halep'te ipek dolabı resmi adıyla işlenmiş ipeğin her batmanından 8 akçe, dolapların her birinden (bab) ise 60 akçe vergi alınıyordu⁶⁰. Safed Sancağında ise ipek dolabı resmi, her bab için 80 akçedir⁶¹, ancak farklı oranlarda da alınmıştır⁶². Resm-i dalyan, resm-i ağ⁶³, balık öşrü⁶⁴ veya sayd-ı semek gibi isimlerle anılan balıkçılık vergisi, dalyanlarda avlanan balıklar üzerinden değişik oranlarda tahsil ediliyordu⁶⁵.

Ayrıca otluk, yoncalık ve çayırılık alanlar hayvansal etkinliklerde kullanıldığından belirli oranlarda vergiye tabi idiler. Hayvanlarını otlatmak için çayırlardan istifade edenlerden resm-i çayır adında bir vergi talep ediliyordu. Çayırların bir kısmı biçim çayırı bir kısmı ise otlak olarak telakki ediliyordu. Bu çayırlarda arıcılık faaliyetinde bulunan ve kovanlarını bırakanlar da vergi vermekle mükelleftiler. Bu vergi maktu' olarak da tahsil edilebiliyordu. Adilcevaz Kalesi etrafındaki çayırlardan, ahalinin yararlanılmasına karşılık her yıl 500 akçe maktu' olarak devlete ödenmekteydi. Yine Ahlat'ın etrafındaki çayırılıklar, 1556 yılında 850, 1605 yılında ise 1000 akçe maktu' bedelle ahalinin istifadesine sunulmuştur. Eğer bedel nakit olarak verilemezse 5 part⁶⁶ otlaktan 1 part verilmesi kanundu⁶⁷. Yine hayvan yemi olarak kullanılan ot ve yoncanın biçiminden Resm-i Kiyah-ı Yonca adıyla bir vergi alınıyordu. Otluk

⁵⁸ Recep Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, Malatya, 1998, s. 247.

⁵⁹ Z. Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, s. 98-99.

⁶⁰ E. Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, s. 255.

⁶¹ *BOA, TD, 559*, s. 44, 52, 93, 103, 109, 125.

⁶² *BOA TD, 559*, s. 222.

⁶³ Z. Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, s. 100.

⁶⁴ N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Re'ayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 490.

⁶⁵ Ü. Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Hayvanlardan Alınan Vergiler", s. 238.

⁶⁶ 30 burmadan oluşan ot demetine verilen ad ("...ve gerü haneden iki part otluk dahi alınur imiş ki altmış burma...". A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, III, s. 244). Burma ise 6 ila 9 kg gelen ot demetlerini ifade ettiğine göre 1 part 180 ila 270 kg arası bir değeri ifade etmektedir. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri (FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Elazığ, 2005, s. 20, 99.

⁶⁷ Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1999, s. 222-223.

Rüsûm-ı Örfiye

öşrüne bedel olan bu vergi⁶⁸, her sene biçilen ottan alınırdı. Biçilmeyenden ve dinlendirilmek için boş bırakılıp üstünde ot çıkan tarladan alınmazdı. Ancak dinlendirme üç yıl sürerse ot, kim tarafından biçilirse biçilsin, arazi sahibine araba başına 2 akçe vermek zorundaydı. Miktarı bölgelere göre değişen bu vergi, bazı yerlerde bir araba ot iken bazı yerlerde 5 akçe, 8 akçe veya 10 akçe kadardı⁶⁹.

Arızî Vergiler

Ne zaman tahakkuk edip tahsil edileceği belli olmayan, zuhurata bağlı vergilerdir. Bu yüzden tahmini olarak defterlere yazılırlar. Ayrıca tahrir defterlerinde tayyarat adıyla da geçmektedir⁷⁰. Bu vergilere Bad-ı Hevâ türü vergiler deniyordu. Tahminî olarak yazılırken tımar arazisinin genişliği ve reayanın nüfusu göz önünde bulunduruluyordu. Bu vergilerin tasarruf hakkı tımarın statüsüne göre değişmekteydi. Sadece serbest tımar sahipleri bunların tamamını tasarruf edebilirdi. Serbest olmayan tımarlarda ise tımar sahipleri bunu ancak yarısını almaktaydılar. Diğer yarısı ise Subaşı veya sancakbeyi tarafından alınırdı⁷¹.

Bad-ı Heva: Bad-ı heva bir çok verginin üst başlığıdır. Bad-ı heva'nın, Resm-i Arus, Cürm-i Cinayet, Niyabet, Resm-i Tapu, Resm-i Zemin, Yave, Abd-i Abık, Kenizek, Adet-i Deştbanî v.s. adlarla anılan çeşitleri bulunmaktaydı.

a) Cürm-i Cinayet: Osmanlı ceza hukukuna göre suçlular işledikleri suçun derecesine ve mali kudretlerine göre para cezası ödemeye mahkûm edilirdi⁷². Ancak bunun için kadı tarafından yargılanması gerekmekteydi⁷³. Reaya arasında oluşan her türlü kavga adam öldürme ve zina gibi suçların oluşturduğu bütün olaylar Cürm-i Cinayet faslı olarak kaydedilmiştir. Hadiseye reaya sahibi olmak sıfatıyla ilk müdahaleyi sipahi yaptıktan sonra mahkemeye gönderilirdi⁷⁴. Daha sonra suçunun derecesine göre cezalandırılırdı.

⁶⁸ O. Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s. 224.

⁶⁹ Ü. Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Hayvanlardan Alınan Vergiler", s. 237.

⁷⁰ Halil Sahillioğlu, "Bad-ı Heva", *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 417-418.

⁷¹ M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1998, s. 159-160.

⁷² O. Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s. 228.

⁷³ M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 163.

⁷⁴ İ. Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1560)*, s. 184.

Rüsûm-ı Örfiye

b) Resm-i Arus: Gelin Resmi olarak da bilinir⁷⁵. Serbest tımar sahiplerinin ve beylerbeylerinin nikâhlanan kız veya dul kadınların babalarından aldığı vergidir. Tımar sahiplerinin veya kale askerlerinin kızları evlendiği zaman, bu vergiyi beylerbeyleri alırdı⁷⁶. Konar-göçerlerde ise kız başka bir boya veriliyorsa nikâhta sipahiye 200 akçe verilirdi, kadınsa bu 100 akçe olarak ödenirdi⁷⁷.

c) Adet-i Deştbanî: Ceraim-i Hayvanat olarak da bilinir. Başkasının tarlasına girerek ekinine zarar veren hayvan sahiplerinden at, sığır ve koyun başına 5 akçe olarak alınırdı. Ayrıca hayvanın yaptığı zarar sahibine ödetiliyor ve hayvan başına beşer sopa vuruluyordu⁷⁸.

c) Tapu Resmi: Mülkiyeti devlete ait olan araziden çiftlik tasarruf eden reaya bir defaya mahsus olmak üzere bir vergi öderdi. Tapu resmi olarak adlandırılan bu vergi çoğu kez arazinin bir yıllık mahsulâtının kıymeti olarak takdir edilmiştir⁷⁹. Tapu resmi ödeyen reaya ölünceye kadar çiftliğini tasarruf eder ve oğluna da bırakabilirdi. Bu durumda oğul sipahiye tekrar bir tapu resmi ödemezdi ancak ölen raiyyetin oğlu yoksa çiftlik kardeşine verilir ve tapu resmi alınırdı. Fakat ölen raiyyetin kardeşi o sırada köyde bulunmak veya kardeşinin ölümünün üzerinden uzun bir süre geçmeden araziye tapulamak zorundaydı. Ölen raiyyetin oğlu ve kardeşi yoksa kızı veya karısına ya da amcalarına çiftlik intikal edebilirdi. Tapu resmi ödeyen reaya toprağın mülkiyet hakkını değil, sadece tasarruf hakkını satın almış olurdu⁸⁰.

d) Beytûmal, Mal-i Gaib, Mal-i Mefkud: Mirasçısı bulunmayan tereke beytûmalden sayılır ve varis üç aya kadar ortaya çıkmazsa mirasa hazine el koyardı. Ancak mirasçı, tereke hazinede de olsa mirasçılığını ispatlarsa bunu almaya hak kazanırdı. Mirasçı ülke içinde ise mal-i gaib, başka ülkede olup yeri bilinmezse mal-i mefkud hükmüne girerdi. Tereke, beytûmalciye bu durumda bir sene bekletildikten sonra verilirdi⁸¹.

e) Resm-i Yave: Bir tımar arazisinde başıboş olarak tutulan hayvan demektir. Böyle hayvanlar bir ay bekletildikten sonra sahibi çıkmazsa bulana ait

⁷⁵ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987, s. 25.

⁷⁶ O. Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s. 228.

⁷⁷ C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, s. 25.

⁷⁸ Ü. Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Hayvanlardan Alınan Vergiler", s. 239.

⁷⁹ O. Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, s. 229.

⁸⁰ M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 162.

⁸¹ H. Sahillioğlu, "Bad-ı Heva", s. 417.

Rüsûm-ı Örfiye

olur ve buna karşılık ondan resm-i yave veya resm-i kaçkun denilen bir vergi alınırdı⁸².

f) Abd-i Abık ve Kenizek Resimleri: Kanunlarda evden kaçmış olan erkek köleler için abd-i abık, cariyeler içinse kenizek tabiri kullanılmaktadır. Bunları kim tutarsa kanun üzere müjdegânisini (muştuluk parasını) aldıktan sonra hassa-i hümayun eminlerine teslim ederdi. Tutulan bu köleler üç ay bekletilir ve sahipleri çıkmazsa kadı tarafından satılıp parası devlete verilirdi⁸³. Verginin alınmasında dikkat edilen husus kölenin sahibine olan uzaklığıdır. Bu mesafe 1 günlük ise 30, 2 günlük ise 60, 3 veya daha fazla ise 100 akçedir⁸⁴.

Avarız-ı Divaniye

Osmanlı maliyesindeki olağandışı ve düzensiz vergiler Avarız adı altında toplanmıştır. Devletin içerisinde bulunduğu güç ekonomik şartlar sebebiyle zamanla devamlılık arz eden avarız vergileri hane denilen birimler üzerine tarh edilmekteydi⁸⁵.

İlk defa II. Bayezid zamanında İmdadiye-i Seferiye adı altında toplanan bu vergiler, Tekâlif-i Adıye ve Tekâlif-i Şakka olarak ikiye ayrılmaktaydı⁸⁶. Devlet tarafından ihtiyaç duyulan para memleketin erkek nüfus veya hanesi üzerine taksim edilerek tevzi defterleri düzenlenir, Şer‘i mahkemelerin sicillerine kaydedilerek iki taksitle tahsil edilirdi. İstanbul, maktu’ vergi ödeyen idareler ve müstesna eyaletler bundan muaftılar. Bu vergiler Tanzimat Dönemi’nde kaldırılarak yerine ‘Ancemaatin Vergi getirilmiştir⁸⁷.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde örfi grubu teşkil eden vergiler, birkaç farklı alandan tahsil ediliyordu. Genel itibarıyla üretime yönelik faaliyetlerden alınan örfi vergiler, hane merkezli daha doğrusu şahsa yönelik yükümlülüklerden ibaretti. Bu yükümlülükler daha önceki devlet tecrübelerinin pratiği olarak ortaya çıktı ve her medeniyetin katkısı ile sistematik bir hale getirildi.

⁸² Ü. Taşkın, “Osmanlı Devleti’nde Hayvanlardan Alınan Vergiler”, s. 239.

⁸³ İ. Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1560)*, s. 184.

⁸⁴ Z. Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, s. 125.

⁸⁵ İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Ankara, 1995, s. 302; H. Sahillioğlu, “Avarız”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 108-109.

⁸⁶ Z. Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, s. 155-156.

⁸⁷ Abdülatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1990, s. 94.

Rüsûm-ı Örfiye

Osmanlı Devleti'nde yöresel birtakım özellikler gözetilerek, her bölge için ayrı ayrı hazırlanan kanunnamelerle vergi miktarları belirleniyordu. Tarım ve hayvancılığa bağlı gelirler, kendi içinde birçok başlık altında değerlendirilirdi. Bunlar arasında, hayvan bakıcılığı, satımı ve kesimi olduğu gibi hayvan yemi için kullanılacak malzemelerin temini de bulunmaktaydı.

Diğer yandan arızî olarak adlandırdığımız ve zuhurata bağlı olan gelirler de örfî vergiler arasında kabul ediliyordu. Bu gelirler içerisinde işlenen suçlardan dolayı birtakım cezaî ve evlilikten kaynaklı ödemeler de bulunuyordu. Ancak arızî olarak yazılan kalemler, tahminî belirlenmiş miktarlardan ibaretti. Miktarlar yazılırken dikkat edilen nokta ise arazinin genişliği ve üzerinde yaşayan nüfustu.

Ayrıca devletin içinde bulunduğu siyasî durumlar nedeniyle başvuru olan olağandışı vergilendirmeler, birtakım harcamalar için kaynak olarak kullanılmaya çalışılıyordu. Zamanla süreklilik arz eden bu türden vergilendirmeler, örfî gelir grubunun önemli bir kısmı haline geldi.

Sonuç olarak örfî vergilerin toplanabilmesi için devletin hükmettiği sahalarda, üretimi denetlemesi kaçınılmazdı. Zira üretimin kaynağa dönüştürülmesi ve siyasî otoritenin bu kaynakla, beslenmesi gerekiyordu. Bu sebepten üretime dönüştürülebilecek her türden kaynak, ehl-i örfün geliri olarak kabul ediliyordu.

KAYNAKÇA

a) Arşiv Kaynakları

300, 427, 559, 686, 1038 numaralı Tapu Tahrir Defterleri

b) Tetkik Eserler

Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul, 1990.

Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, III, V, İstanbul, 1992.

Celal Yeniçeri, *İslamda Devlet Bütçesi*, İstanbul, 1984.

Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987.

Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Suriye’de Yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri”, *FÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, II/2, Elazığ, 2002, s. 325-340.

Enver Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, Ankara, 2012.

Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003.

Feridun Emecen, “Baştına”, *DİA*, IV, İstanbul 1992, s. 135-136.

Feridun Emecen, “Çift Resmi”, *DİA*, VIII, İstanbul, 1993, s. 309-310.

Göknur Göğebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya, 2002.

Halil İnalçık, “İspence”, *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001, s. 177.

Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, XXIII/92, Ankara, 1959, s. 575-610.

Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987.

Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 108-109.

Halil Sahillioğlu, “Bad-ı Heva”, *DİA*, IV, İstanbul, 1991, s. 417-419.

İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara, 1995.

İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1560)*, Ankara, 1990.

Rüsûm-ı Örfiye

L. Fekete, Türk Vergi Tahrirleri (çev.: Sadrettin Karatay) , *Bellekten*, Ankara, 1947, XI/ 42, s. 299-328.

M. Ali Ünal, “Öşür”, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 2011, s. 534.

M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1998.

Mehmet Ali. Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989.

Mehmet Ali. Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989.

Milan Vasiç, “Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar”, *İÜ Tarih Dergisi*, S. 31, 1978, s. 48-64.

Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I, Ankara, 1999.

Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, II, Ankara, 1999.

Mübahat S. Kütükoğlu, *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir, 2000.

Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Re'ayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCFD*, V (Ankara, 1947), s. 483-511.

Orhan Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997.

Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1999.

Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraâ Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları Kanunlar I*, İstanbul, 1943.

Ömer Lütfi Barkan, “Avarız”, *İA*, II, Ankara, 1979, s. 13-19.

Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, İstanbul, 1996.

Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, Malatya, 1998.

Ünal Taşkın, “1540 (h.947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraâ Gelirlerin Mukayeseli Tahlili”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/2, Spring, S. 2, www.turkishstudies.net, (Ed. Prof. Dr. Gürer Gülsevin- Dr. Mehmet Dursun Erdem), s. 632-653.

Ünal Taşkın, “Osmanlı Devleti'nde Hayvanlardan Alınan Vergiler”, *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri 30 Mart-1 Nisan 2006*, (edt: Abdullah Özen), Elazığ, 2006, s. 231-239.

Rüsûm-ı Örfiye

Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri (FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Elazığ, 2005.

Ünal Taşkın, *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, Elazığ, 2011.

Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayri Müslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar”, *Belleten*, Ankara 1991, CLV/213, s. 371-391.

Yusuf Halaçoğlu, “Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (Kozan) Sancağı”, *İÜ Tarih Dergisi*, S. 32, 1970, s. 819-892.

Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1999.

Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, İstanbul, 1977.